

گام دوم انقلاب اسلامی و چالش میکروقدرت‌ها در عراق

امیرحامد آزاد^۱

اولین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب؛ الگوی نظام انقلابی تمدن ساز

International Conference on the Second Step of the Revolution

چکیده

سقوط رژیم بعث در عراق، در بعد نظری این احتمال را تقویت کرد که گروه‌های اسلام‌گرای شیعه قادر خواهند بود با کاربست آموزه‌های انقلاب اسلامی در روند بازسازی ساختار عراق، نخستین دولت متحد جمهوری اسلامی ایران را تشکیل دهند. اما عراق جدید که به واسطه اشغال از کنترل رژیم بعث خارج شده بود، بیش از هر چیز تحت تأثیر روندهای ایجادشده از سوی امریکا قرار داشت که در رأس آن فروپاشی ساختار و آثار خلأ قدرت ایجادشده در عراق بودند. بنابراین سقوط رژیم بعث در عراق از یک سو شرایط ورود هم‌پیمانان شیعه ایران به روند دولت‌سازی را فراهم ساخت و از سوی دیگر احتمال پدیدار شدن چالش‌هایی درباره دولت‌سازی بر مدار الگوی انقلاب اسلامی در ایران را پدید آورد. به نظر می‌رسد با عطف به فراز هفتم از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که برداشتن گام‌های استوار در آینده را مستلزم شناخت درست گذشته کرده است، شناخت صحیح روندهای واقعی در عراق جدید اقدامی ضروری برای پیشبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی شمرده می‌شود. باتوجه به این روند، مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش خواهد بود که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تراز گام دوم انقلاب اسلامی با چه چالش‌هایی در عراق روبه‌روست؟ این مقاله بر این فرضیه استوار است که ترکیبی از میکروقدرت‌های قومی، بین‌قومی و تحمیلی چالش‌های اصلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در عراق هستند. در این مقاله تلاش بر این است که با استفاده از روش تجزیه و تحلیل روند،^۲ روندهای جاری در عراق جدید، چالش‌های برآمده از آنها و دلایل این چالش‌ها استخراج شوند.

کلیدواژگان

قدرت، آنتروپی، بی‌ثباتی، میکروقدرت، گام دوم انقلاب اسلامی.

۱. پژوهشگر در حوزه روابط بین‌الملل



مقدمه

نظام برآمده از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، حمایت از مبارزه حق طلبانه مستضعفان در برابر مستکبران در هر نقطه از جهان را در دستور کار قرار داد. تقسیم بندی جغرافیایی بر اساس خارج نزدیک^۱ و خارج دور^۲، تأثیر بسزایی بر این روند داشت. براین اساس جمهوری اسلامی ایران به موازات هشت سال جنگ تحمیلی از سوی رژیم بعث در عراق، حمایت مستقیم از مخالفان شیعه در برابر نظام دیکتاتوری حاکم بر کشور همسایه را در دستور کار قرار داد.

هرچند برخی شاخه های حزب الدعوة اسلامی و احزاب کُرد مخالف رژیم بعث از سوی جمهوری اسلامی ایران حمایت می شدند، تشکیل مجلس اعلای انقلاب اسلامی و سپاه بدر از نمونه های کامل حمایت مستقیم جمهوری اسلامی ایران از مبارزه حق طلبانه مستضعفان عراق در دو بعد سیاسی و نظامی بودند.

سقوط رژیم بعث، به گروه های سیاسی مورد حمایت جمهوری اسلامی ایران فرصت داد برای تشکیل ساختار جدید دولت وارد عراق شوند. این فرصت در بعد نظری این احتمال را تقویت می کرد که گروه های اسلام گرای شیعه قادر خواهند بود با کاربست آموزه های انقلاب اسلامی در روند بازسازی ساختار عراق، نخستین دولت متحد جمهوری اسلامی ایران را تشکیل دهند. اما عراق جدید که به واسطه اشغال از کنترل رژیم بعث خارج شده بود، بیش از هر چیز تحت تأثیر روندهای ایجاد شده از سوی امریکا قرار داشت که در رأس آن فروپاشی ساختار و آثار خلأ قدرت ایجاد شده در عراق بودند.

امریکا به عنوان اشغالگر عراق به طور طبیعی تدوین کننده بخش درخور توجهی از روندهای پس از سرنگونی حزب بعث بود که مداخله در تدوین قانون اساسی و بازسازی ساختار دولت و نیروهای امنیتی، بخش های مهم و تعیین کننده آن بودند. بنابراین سقوط رژیم بعث در عراق از یک سو شرایط ورود هم پیمانان شیعه ایران به روند دولت سازی را فراهم ساخت و از سوی دیگر احتمال پدیدار شدن چالش هایی درباره دولت سازی بر مدار الگوی انقلاب اسلامی در ایران را پدید آورد.

بنابراین به نظر می رسد با عطف به فراز هفتم از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که برداشتن گام های استوار در آینده را مستلزم شناخت درست گذشته کرده است، شناخت صحیح

1. Near Abroad.
2. Far Abroad.



روندهای واقعی در عراق جدید اقدامی ضروری برای پیشبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی شمرده می‌شود.^۱

باتوجه به این روند، مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش خواهد بود که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تراز گام دوم انقلاب اسلامی با چه چالش‌هایی در عراق روبه‌روست. این مقاله بر این فرضیه استوار است که ترکیبی از میکروقدرت‌های قومی، بین‌قومی و تحمیلی چالش‌های اصلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در عراق هستند. در این مقاله تلاش بر این است که با استفاده از روش تجزیه و تحلیل روند،^۲ روندهای جاری در عراق جدید، چالش‌های برآمده از آنها و دلایل این چالش‌ها استخراج شوند.

رهیافت‌های نظری

رهیافت‌های نظری در این مقاله بر پایه مفاهیم قدرت، آنتروپی و ثبات سیاسی استوار است و تلاش بر این است که یافته‌های مقاله بر اساس انطباق با این رویافت‌ها تحلیل و بررسی شوند.

قدرت و عوامل اثرگذار بر کم و کیف آن

قدرت مفهومی است که می‌توان ادعا کرد همگان معنای آن را می‌دانند. تحمیل اراده و مقاصد فرد یا گروهی از افراد بر دیگران، برداشتی است که به‌طور عمومی از قدرت و اعمال آن وجود دارد. بر این اساس قدرت به همه آن چیزهایی اطلاق می‌شود که کنترل بازیگر «الف» بر «ب» را ایجاد و حفظ می‌کنند. بر اساس این تعریف، اعمال قدرت از سه راه امکان‌پذیر خواهد بود (ابراهیمی فر، ۱۳۹۱: ۱۶۴-۱۶۵):

زور: تهدید آشکار یا استفاده از ابزار نظامی، اقتصادی و دیگر ابزارهای اجبار توسط بازیگر

«الف» ضد بازیگر «ب» در تعقیب اهداف سیاسی «الف»؛

۱. در این فراز از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی آمده است: «عزیزان، نادانسته‌ها را جز با تجربه خود یا گوش سپردن به تجربه دیگران نمی‌توان دانست. بسیاری از آنچه را ما دیده و آزموده‌ایم، نسل شما هنوز نیازمندی و ندیده است. ما دیده‌ایم و شما خواهید دید. دهه‌های آینده دهه‌های شماسست و شما باید که باید کارآزموده و پُرانگیزه از انقلاب خود حراست کنید و آن را هرچه بیشتر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است نزدیک کنید. برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت.»

نفوذ: استفاده از ابزارهای ترغیب، بدون توسل به زور، به وسیله بازیگر «الف» برای حفظ یا تغییر بازیگر «ب» در مدل مناسب اولویت‌های بازیگر «الف»؛

اقتدار: موافقت اختیاری «ب» با دستورهای صادرشده از سوی بازیگر «الف».

استفاده از زور بعد اول اعمال قدرت محسوب می‌شود و در آن طرف «الف» از طریق کنترل منابع و در جدال آشکار، طرف «ب» را وادار به تسلیم می‌کند. اعمال قدرت به واسطه نفوذ، شکل دهنده بعد دوم قدرت است که در خلال آن طرف «ب» به دلیل وجود موانع ذهنی و عینی، در برابر اراده طرف «الف» تسلیم می‌شود. در بعد سوم، هیچ شکل ملموسی از اعمال قدرت به چشم نمی‌خورد و طرف «ب» در چهارچوب‌های تعریف‌شده از سوی طرف «الف» استراتژی خود را تعریف و اجرا می‌کند.

جدول ۱: مدل سه‌بعدی اعمال قدرت (کلگ، ۱۳۸۳: ۲۰۸)

| روابط الف و ب | بعد اول | بعد دوم | بعد سوم |
|--|--|---|--|
| اعمال قدرت الف بر ب | تفوق الف بر ب از طریق کنترل بر منابع چانه‌زنی | الف از مسیر بسیج جهت‌گیری‌ها برای وادار کردن ب به تسلیم تلاش می‌کند | الف از طریق تولید اسطوره‌ها، کنترل اطلاعات و ایدئولوژی، آگاهی ب را تحت تأثیر قرار می‌دهد |
| شورش ب بر ضد منافع ادعایی الف درباره خود | الف، ب را به دلیل عدم دسترسی به منابع قدرت، تسلیم می‌کند | ب به دلیل ایجاد موانع ذهنی و واقعی در برابر الف تسلیم می‌شود | آسیب‌پذیری ب در برابر اسطوره‌ها و ایدئولوژی تولیدشده توسط الف احساس بی‌قدرتی ب بر اثر نفوذ الف و شکل‌دهی به ایدئولوژی از سوی الف |
| فقدان قدرت ب در برابر الف | جدال آشکار میان الف و ب بر سر منابع قدرت | بسیج و عمل ب بر ضد الف | تعریف استراتژی از سوی ب در چهارچوب تعریف‌شده الف |

یکی از فضاهای اعمال قدرت دولت‌ها هستند. دولت از عده‌ای مردم تشکیل شده که در سرزمین مشخص به‌طور دائم اسکان دارند، حکومت تشکیل داده‌اند و به وضع و اجرای قوانین مشغول‌اند و از حاکمیتی برخوردارند که به شکل قدرت عالی آنان را از تعرضات داخلی و خارجی مصون نگاه می‌دارد. بنابراین دولت از چهار عنصر مردم، سرزمین، حکومت و حاکمیت تشکیل شده است که هر یک از آنها، یا خود به اعمال قدرت بر دیگری مشغول‌اند یا بر کم و کیف اعمال قدرت اثرگذارند (قوام، ۱۳۸۸: ۲۰). درعین حال روند اعمال قدرت در چهارچوب دولت‌ها متأثر از اجزای دیگری هستند که در کم و کیف تأثیرگذاری آنان ایفای نقش می‌کنند.



جدول ۲: عوامل اثرگذار بر اعمال قدرت در چهارچوب دولت‌ها (قوام، ۱۳۸۸: ۷۵-۹۲)

| عوامل | شرح |
|------------------|---|
| ایدئولوژی | نظام عقیدتی که در صورت وجود اختلاف‌های فرهنگی، قومی و نژادی، عامل وحدت‌دهنده به‌شمار می‌رود |
| اجتماعی - انسانی | میزان جمعیت، ویژگی‌ها و روحیه ملی و یک‌پارچگی اجتماعی، عوامل اثرگذار بر اعمال قدرت‌اند |
| سیاسی | ثبات سیاسی، کیفیت رهبری، شکل حکومت و اعتبار ملی، اجزای سیاسی اثرگذار بر کم و کیف اعمال قدرت‌اند |
| جغرافیایی | وسعت، شکل، وضع طبیعی، مرزها و وضعیت اقلیمی در ارزیابی قدرت کشورها ارزیابی می‌شوند |
| نظامی | وابسته به عوامل ایدئولوژیک، اقتصادی، روانی، کم و کیف نیروها، بودجه و امکانات نظامی، رهبری و ژئوپلیتیک است |
| اقتصادی | برخورداری بیشتر از منابع و امکانات، آسیب‌پذیری کمتری را در دوران جنگ و صلح به دنبال خواهد داشت |

آنتروپی

آنتروپی^۱ (فروپاشی) مفهوم کلیدی در نظریه عمومی سیستم‌هاست که در ترمودینامیک از آن به‌عنوان قانون دوم یاد می‌شود. هرچند نظریه عمومی سیستم‌ها اساساً در زیست‌شناسی تولید شد، به علوم اجتماعی و سیاسی نیز تسری یافت و البته در فیزیک و علوم نظامی و امنیتی نیز دارای کاربرد است.^۳

سیستم در لغت به معنای دستگاه، سیستم، نظام، قاعده، دستگاه حکومت و... است که دربرگیرنده مجموعه‌ای از اجزا و روابط میان آنهاست. اجزا و روابط سیستم توسط ویژگی‌های معین، به هم وابسته یا مرتبط می‌شوند و با محیطشان کل را تشکیل می‌دهند. سیستم حداقل از دو جزء تشکیل شده که با یکدیگر در ارتباط‌اند و روی سیستم اثر می‌گذارند. البته همیشه خصوصیت سیستم متفاوت با اجزای آن است (منوری، ۱۳۹۱: ۸۳-۸۷).

1. Entropy.

2. System.

۳. برتالانفی، زیست‌شناس و متفکر اتریشی، مفهوم نظریه عمومی سیستم‌ها را طی سال‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ مدون کرد. وی معتقد بود ارگانیسم‌ها سیستم‌های باز هستند؛ یعنی با محیط اطراف خود تبادل ماده‌ای دارند. به‌این ترتیب نظریه سیستم‌های باز وسیله‌ای شد تا برتالانفی افکار خویش را توسعه، و محدوده آن را از زمینه علوم زیستی به شاخه‌های دیگر معرفت نیز گسترش دهد. استفن کلمن مفهوم آنتروپی را در سال ۱۹۷۵ وارد علوم سیاسی کرد. او در پایان‌نامه خود با موضوع ترمودینامیک‌های سیاسی تلاش کرد نظریه‌ای برای اندازه‌گیری آنتروپی‌های سیاسی ارائه دهد. البته او از ترکیب استعاره‌ها و مدل‌های موجود در نظریه اطلاعات نیز بهره برد. او استدلال کرد که پیمایش آنتروپی معدلی از عدم قطعیت‌های اجتماعی درباره آنچه در نظام اجتماعی رخ خواهند داد ارائه می‌دهد. یک درجه آنتروپی در سیستم اجتماعی شبیه خواندن درجه حرارت یا حجم گاز در دستگاه ترمودینامیک است. در حالت تعادل دمایی، قابلیت اندازه‌گیری دمایی، درجه هر بخش از سیستم را مشخص خواهد کرد. بنابراین اگر سیستم اجتماعی در شرایط تعادل باشد، آنتروپی قابل اندازه‌گیری، واحدی از سیستم یا زیرسیستم‌های آن را توصیف می‌کند. این مسئله از این منظر مهم است که برای حفظ تعادل در بخش‌های مختلف یک سیستم، باید اندازه آنتروپی در زیرسیستم‌های آن مشخص شود.

سیستم‌ها به انواع باز و بسته، اصلی و فرعی، قطعی و احتمالی، طبیعی و مصنوعی و متحرک و ثابت تقسیم‌پذیرند. سیستم‌های باز با محیط خود کنش و واکنش متقابل دارند و بر یکدیگر اثرگذارند. در هر سیستم عواملی وجود دارند که در خلاف جهت نظم سیستم عمل می‌کنند و مختل‌کننده انتظام سیستم‌اند. این عوامل را آنتروپی مثبت می‌خوانند. گونه دیگر آنتروپی منفی است که برای ایجاد تغییرات و تعدیلات در جهت اصلاح انحرافات و به‌منظور بقای سیستم در محیط عمل می‌کند. بیشتر انرژی که در سازمان‌های اجتماعی صرف می‌شود در جهت نگه‌داری ساختار و مقابله با آنتروپی مثبت اجتماع است که آنومی یا بی‌هنجاری بالاترین سطح آن را تشکیل می‌دهد (همان).

سیستم‌های اجتماعی پیچیده نظیر بروکراسی‌های مدرن، آنتروپی پائینی دارند، کمترین شکنندگی ممکن را دارند، به‌خوبی عمل می‌کنند و به‌سختی خراب می‌شوند. در چنین سیستم‌هایی اجزا به هم مربوط و باهم در تعامل‌اند و وضعیت هم‌افزایی بر روابط آنها حاکم است.

ارتباطات پویا یکی از شاخص‌های پیچیدگی است که به گونه‌ای وسیع و گسترده به معنای تسهیم تجارب از طریق برقراری ارتباط مؤثر^۱ بین انسان‌ها تعریف شده است. درعین‌حال، روش تحلیلی میزان تطابق با نوآوری (روش پلینا)^۲ نشان می‌دهد بیشتر سیستم‌ها از جنبه فرهنگ و سرمایه انسانی به‌صورت مستقل و تا حدودی بی‌ارتباط با سازکارهای عملکردی دیگر سیستم‌ها عمل می‌کنند. از این‌رو مؤثر عمل کردن کانال‌های ارتباطی و تعداد آنها، تا حد زیادی به بینش انسانی و قدرت تفسیر وی از نشانه‌های حاصل از ارتباطات بستگی دارد (رحمان سرشت و نوبری، ۱۳۸۵: ۱-۲۳).

آشوبناکی^۳ رفتارها و حرکات پدیده‌های برآمده از آنتروپی‌ها از نظمی غایی خبر می‌دهند. براین‌اساس آشوبناکی تصادفی نیست، بلکه نظمی درون بی‌نظمی و قاعده‌ای در درون بی‌قاعدگی حکم فرماست که می‌توان از آن برای تحقق اهداف سازمان بهره گرفت.

۱. عموماً ارتباط زمانی مؤثر است که بتواند محرکی را به‌عنوان آغازگر (مد نظر فرستنده) یا محرک مشهودی که گیرنده از خود بروز می‌دهد در یک جهت قرار دهد و به آن دو به گونه‌ای نزدیک به هم، توجه کند. نفوذ در نگرش‌ها یکی از پیامدهای ارتباط مؤثر است. اما باید در نظر داشت که درک یکدیگر و توافق با یکدیگر دو معنای کاملاً متمایز از یکدیگرند. هرچند درک یکدیگر به توافق با یکدیگر کمک می‌کند، لزوماً درک بهتر از یکدیگر به توافق بهتر نمی‌انجامد؛ زیرا ممکن است با درک درست از پیام مخاطب فرد بر دامنه مخالفت خود بیفزاید.

۲. جورج پلینا (۱۸۸۷-۱۹۸۵م) مدلی عمومی برای شمارش اعداد مدور گروهی مستقر بر شکلی ویژه را ارائه کرد. این روش تحت عنوان «قضیه سرشماری پلینا» شناخته شد.

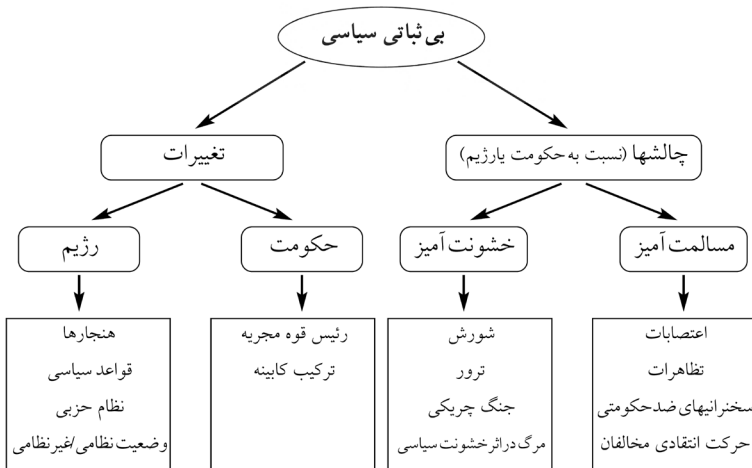
۳. در ۱۹۷۵ میلادی اصطلاح آشوب (Chaos) برای بیان به‌هم‌ریختگی حادث در سیستم‌های باز به‌کار رفت.



بی‌ثباتی سیاسی

تاکنون تعاریف گوناگونی از بی‌ثباتی ارائه شده که اختلاف بین آنها به دلیل تفاوت رویکردها به موضوع ثبات در شرایط زمانی و مکانی مختلف بوده است. با جمع‌بندی اشتراکات این رویکردها می‌توان بی‌ثباتی سیاسی را به حوادث سیاسی مسالمت‌آمیز و خشونت‌آمیز اطلاق کرد که قدرت سیاسی یا ساختار اقتدار سیاسی را به چالش می‌کشند و به تغییر ساختار قدرت (رژیم سیاسی) یا حکومت می‌انجامند. همه وقایع بی‌ثبات‌کننده که چالش یا تغییر در حکومت، رژیم یا جامعه سیاسی ایجاد می‌کنند، باید به‌عنوان انحرافی از هنجار همان سیستم خاص در نظر گرفته شوند. بدیهی است هنجارها در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، با یکدیگر فرق می‌کنند (محمدی لرد، ۱۳۹۰: ۱۵۹).

بی‌ثباتی سیاسی الزاماً منحصر به تغییر حکومت در نظام‌های دموکراتیک نیست، بلکه این امکان وجود دارد که تمام رژیم یا نظام سیاسی را دستخوش تغییر کند. بی‌ثباتی ممکن است به تغییرات عمیقی منجر شود که رژیمی دیکتاتوری را به نظامی دموکراتیک تبدیل کند یا برعکس، به فروپاشی نظام دموکراتیک بینجامد. تغییرات منبث از بی‌ثباتی به‌واسطه نوع چالش‌هایی که ایجاد می‌کند، رژیم سیاسی یا حکومت را دستخوش تغییر خواهد کرد. مواردی چون ترور، کودتا، شورش، جنگ داخلی و کشتار، اساس رژیم سیاسی را با چالش روبه‌رو می‌سازند و مواردی نظیر تظاهرات، اعتصاب و جنبش‌های انتقادی، حکومت را به چالش می‌کشند و ممکن است به تغییر رئیس قوه مجریه و کابینه منجر شوند (پناهی، ۱۳۸۳: ۳۷-۳۸).



شکل ۱: ابعاد و شاخص‌های بی‌ثباتی سیاسی (همان: ۳۸)

قدرت، آنتروپی و بی‌ثباتی سیاسی مفاهیمی هستند که با برقراری ارتباط معنادار بین آنها، می‌توان به رهیافت نظری یک پارچه نسبی برای تحلیل یافته‌ها دست یافت. از این منظر می‌توان ادعا کرد که وجود طرف‌های متعدد اعمال‌کننده قدرت در ابعاد و سطوح مختلف در چهارچوب دولت می‌توانند بستری از آشوبناکی را فراهم سازند که نتیجه آن ظهور سطوح مختلفی از بی‌ثباتی در دولت باشد.

یافته‌های تحقیق

خلاً ایدئولوژی و ملت گسسته در دوره پس‌بعث

پس از جنگ جهانی اول و شکست امپراتوری عثمانی، طبق موافقت‌نامه سایکس-پیکو،^۱ عراق به‌عنوان بخشی از قلمرو بریتانیا درآمد و تحت نظارت آن اداره می‌شد. در سال ۱۹۲۰ از به هم پیوستن سه ایالت منطقه میان رودان، یعنی ایالت‌های بصره، بغداد و موصل و با حمایت بریتانیا و سایر متفقین، کشور عراق تشکیل شد. در سال ۱۹۳۰ شیعیان عراق تصمیم گرفتند کشوری مستقل برپا کنند، که به دلیل همراهی نکردن قبایل سنی که غالباً از سوی بریتانیا کمک می‌شدند، این قیام شکست خورد. در سال ۱۹۳۲ قیمومت انگلستان به پایان رسید و عراق به استقلال دست یافت و به عضویت سازمان ملل متحد درآمد. جمعیت در عراق مستقل، از دو بخش مذهبی شیعه و سنی و یک بخش قومی کُرد و بخش‌های قومی-مذهبی کوچک دیگر تشکیل شده بود که منافع و تعارضات متعددی با یکدیگر داشتند. در عین حال بافت متکثر عشیره‌ای در تمام بخش‌ها، رقابت‌های درونی را نیز به این تعارضات افزود و بستری برای درگیری‌های متعدد بر سر قدرت فراهم کرد. بنابراین بعد از تأسیس دولت عراق در سال ۱۹۲۱ دو بحران دائمی قومی و هویتی در عراق از شکل‌گیری مفهومی به نام ملت در این کشور جلوگیری کرد (عدی، ۲۰۱۶م: ۳۴۴-۳۴۶).

در سال ۱۹۶۸ حزب بعث در دومین کودتای خود قدرت را به دست گرفت و با مسلط‌سازی ایدئولوژی حزب که تلفیقی از قوم‌گرایی عربی، سوسیالیسم و سکولاریسم بود، هنجار عام برای پایان دادن به اختلافات فراهم کرد و در سایه حکومت تک‌ساخت حزبی، اختلافات قومی-مذهبی را مهار کرد (Tripp, 2000: 30-61).

1. Sykes-Picot Agreement.



عراق تا زمان فروپاشی رژیم بعث در سال ۲۰۰۳ در وحدت نسبی باقی ماند، اما پس از استقرار رژیم دموکراتیک، ایدئولوژی وحدت‌بخش نیز از بین رفت و رقابت‌بخش‌های مختلف برای دستیابی به سهم بیشتری از قدرت بر بستر دموکراسی آغاز شد. بنابراین اختلافات و رقابت‌های قومی با شدت بیشتری ظاهر شدند و عراق را واجد ویژگی‌های «ملت گسسته» کردند (اکبری، ۱۳۸۸: ۹۴-۱۶۰).

عراق دموکراتیک دربرگیرنده مردمانی نبود که جامعه سیاسی واحد را تشکیل دهند و درک هویتی مشترکی داشته باشند. اکثریت شیعه بر اساس دموکراسی عددی در رأس و بخش اعظمی از حکومت قرار گرفتند و اقلیت سنی، موقعیت ویژه چندصدساله خود در حکومت را از دست دادند (عبدالرزاق و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۹-۲۰).

اگرچه رژیم بعث با ترویج قوم‌گرایی عربی تلاش کرده بود اختلافات قومی-مذهبی را مهار کند، واقعیت این بود که رأس هرم قدرت در اختیار سنی‌ها بود. اعراب سنی اقلیت هفده درصدی از جمعیت اهل سنت عراق را تشکیل داده بودند، اما تا سال ۲۰۰۳ در اکثر ادوار تاریخ سیاسی عراق بر این کشور حکمرانی کرده بودند.^۱ استمرار این روند به فرهنگ سیاسی در جامعه سنی تبدیل شده بود که نتیجه آن عدم پذیرش ابتدایی سیستم دموکراتیک و سپس کشمکش با شیعیان و کردها بر سر منابع قدرت بود (الهاشمی، ۲۰۱۳م: ۸۵).

گردهای عراقی از زمان قیمومت انگلستان، از هر فرصتی برای شورش ضد حکومت مرکزی و کسب استقلال استفاده کرده‌اند، اما به دلایل پیچیده خارجی و داخلی، هرگز توفیقی برای تحقق این آرمان به دست نیاوردند. بنابراین در تمام ادوار پس از استقلال عراق، همواره سطحی از تنش و منازعه بین کردها و حکومت مرکزی جریان داشته است. کردها در دوره استقرار دموکراسی علاوه بر پیگیری آرمان استقلال، به یکی از طرف‌های اصلی در کشمکش بر سر منابع قدرت نیز تبدیل شدند (Alaaldin, 2018: 24).

۱. در طول تاریخ سیاسی عراق شش‌صد پادشاه، چهار خلیفه و چهارده امیر اموی (از بنی‌امیه)، ۳۷ امیر عباسی، ۲۳ پادشاه ترک، نه سلطان، پادشاه صفوی و ۳۷ سلطان عثمانی بر این کشور حکومت کرده‌اند.

سه‌میه‌بندی، میکروقدرت‌ها و بی‌ثباتی پیچیده

ثبات سیاسی تحت تأثیر عوامل ثبات‌بخش و در طول زمان شکل می‌گیرد و کیفیت رهبری، شکل حکومت و اعتبار ملی عناصر اثرگذار بر آن شمرده می‌شوند. این عوامل خود از ابتدای تأسیس دولت در عراق پس از استقلال، تحت تأثیر شرایط اجتماعی حاکم بر این کشور قرار داشته‌اند و با استقرار نظام دموکراتیک، تأثیرپذیری آنها شکل پیچیده‌تری به خود گرفته است. در عراق پس از استقلال، تکثر قومی در تمام اشکال اعم از حکومت پادشاهی، جمهوری و پارلمانی به‌عنوان بحران مطرح بوده است، اما نظام‌های پادشاهی، جمهوری و دموکراتیک با رعایت نظام سه‌میه‌بندی، برای مهار این بحران تلاش کرده‌اند، با این تفاوت که در ادوار پادشاهی و جمهوری، توزیع سهم بدون ایجاد رقابت میان بخش‌های قومی از سوی رهبری حکومت و با حفظ تفوق سنی‌ها انجام پذیرفته است.

روند سه‌میه‌بندی در نظام پارلمانی به میزان زیادی بر مبنای سهم جمعیتی هر بخش قومی انجام شده است، اما به دلیل استقرار دموکراسی، برخلاف ادوار گذشته به مبنای کشمکش و رقابت میان سه بخش شیعه، سنی و کُرد تبدیل شده و درعین حال رقابت درون‌بخشی میان جناح‌های سیاسی را نیز به دنبال داشته است.

جدول ۳: سه‌میه‌بندی در نظام‌های پادشاهی و جمهوری در عراق

| توزیع نخست‌وزیر | توزیع وزرا | نظام پادشاهی |
|-----------------|------------|--------------|
| ۸,۴٪ | ۲۵,۷٪ | شیعه |
| ۹۱,۶٪ | ۶۹,۶۴٪ | سنی |
| - | ۴,۳۷٪ | کُرد |
| توزیع نخست‌وزیر | توزیع وزرا | نظام جمهوری |
| ۱۶,۶٪ | ۲۴,۴٪ | شیعه |
| ۸۳,۴٪ | ۷۲,۹٪ | سنی |
| - | ۲,۷٪ | کُرد |

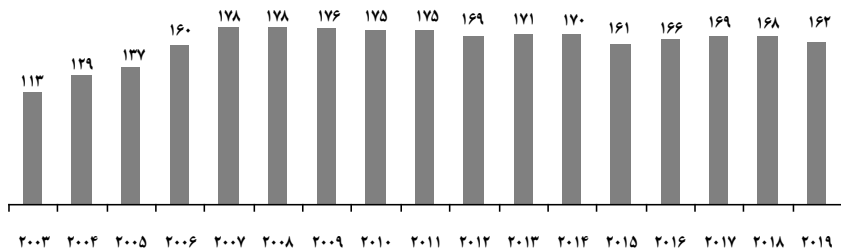


جدول ۴: سهمیه‌بندی در حکومت‌های انتقالی، وحدت ملی و مشارکت ملی

| بخش | توزیع وزرا | ریاست قوای سه‌گانه |
|------|------------|--------------------|
| شیعه | ٪۵۴ | ٪ ۳۸,۲۳ |
| سُنی | ٪۲۶ | ٪ ۲۹,۴۲ |
| کُرد | ٪۲۰ | ٪ ۳۲,۳۵ |

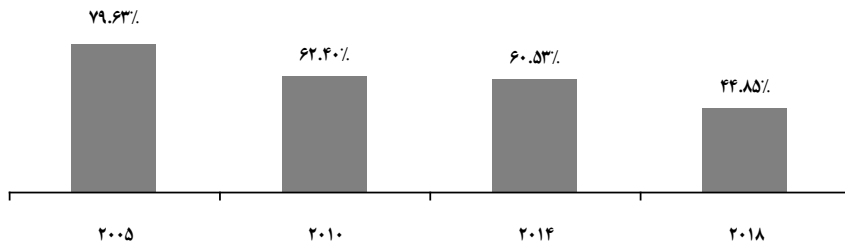
توزیع سهمیه‌بندی در نظام دمکراتیک پس از ۲۰۰۳ به معنای واقعی بر اساس وزن جمعیتی هر بخش مذهبی-قومی انجام شده است، اما این توزیع پس از یک رقابت برای دستیابی به بهترین بخش منابع اعم از وزارت‌خانه‌های پول‌ساز نظیر دارایی و نفت و برق انجام می‌شود. این روند به معنای شکل‌دهی به قدرت‌های قومی-مذهبی و سیاسی در ساختار دولت عراق است که برای دستیابی به منابع بر یکدیگر اعمال فشار می‌کنند.

این روند به امتیازگیری جریان‌های سیاسی برآمده از بخش‌های قومی-مذهبی می‌انجامد که نتیجه آن توزیع غیرکارشناسی مسئولیت‌ها بین احزاب و جریان‌های سیاسی است. به‌عنوان مثال پس از شکل‌گیری دولت در عراق جدید به‌طور سُنتی، تصدی وزارت دفاع سهم بخش سُنی و وزارت دارایی سهم کُردها بوده است و وزارت کشور را نیز شیعیان تصاحب می‌کنند. این روند به معنای توجه نکردن به تخصص است که به نوعی تجارت و باج‌گیری سیاسی شکل داده که نتیجه طبیعی آن فساد و ناکارآمدی بوده است (أحمد عبدالله، ۲۰۱۵: ۱۴). این روند بعد از تشکیل دولت در سال ۲۰۰۵ به‌سرعت رتبه جهانی عراق در فساد را افزود و حتی در سال‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ عراق را در جایگاه صدو هفتاد و هشتم از بین صد و هشتاد کشور قرار داد.



نمودار ۱: جایگاه عراق در روند رتبه‌بندی جهانی فساد (Trading Economics, 2020)

به نظر می‌رسد یکی از نتایج فساد و ناکارآمدی، کاهش اعتماد عمومی به حکومت و سطح مشارکت آنان در انتخابات پارلمانی عراق بوده است. توجه به روند مشارکت عراقی‌ها در انتخابات پارلمانی عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸ نیز مؤید کاهنده بودن روند آن است.



نمودار ۲: نسبت مشارکت عمومی در انتخابات پارلمانی عراق ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸ (International IDEA)

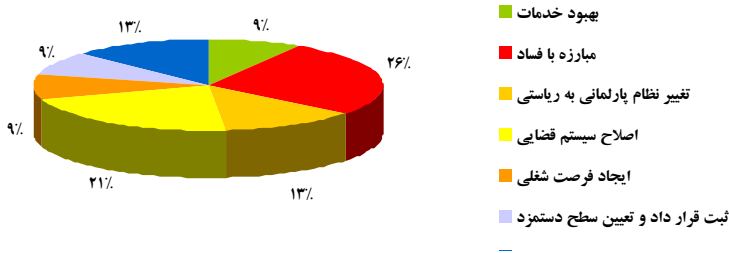
نظرسنجی‌های معتبر متعددی وجود دارند که ناظر به نگرانی مردم عراق از فساد و تأثیر آن در سطح مشارکت آنها در انتخابات آینده هستند. در یکی از این نظرسنجی‌ها که در جولای ۲۰۱۹ توسط مؤسسه دموکراتیک ملی^۱ انجام شد، ۸۲ درصد از عراقی‌های پاسخ‌دهنده به سؤالات از فساد گسترده در سطوح بالای رجال حکومتی ابراز نگرانی شدید کرده بودند و به‌طور متوسط تنها پنجاه درصد از مشارکت‌کنندگان ابراز امیدواری کرده بودند که در انتخابات آینده عراق شرکت کنند (المعهد الدیمقراطی الوطني، ۲۰۱۹م: ۱۶-۱۷).

نارضایتی عمومی از فساد و ناکارآمدی از سال ۲۰۱۱ در چهارچوب تظاهرات محلی و ملی با سطوح متفاوتی از شدت در عراق آغاز شد. این تظاهرات به دلیل ظهور بی‌ثباتی برآمده از تهدید داعش، تا سال ۲۰۱۵ به حال تعلیق درآمد، اما با رفع آن دوباره نمایانگر شد. مطالبات معترضان در سال ۲۰۱۵ همانند سال ۲۰۱۱ به دو بخش مشترک و محلی تقسیم‌شدنی بود، اما اساس آن را شعارهای سیاسی ضد احزاب اسلام‌گرای شیعه به دلیل فساد و کسب قدرت به نام دین تشکیل داده بود (عبدالجبار، ۲۰۱۸م: ۵).

بنابراین در سال ۲۰۱۵ با گذشت چهار سال از دور اول تظاهرات، معترضان (حداقل در بخش شیعه)، دلیل فساد، کمبود خدمات، فرصت شغلی و حقوق و دستمزد را سیاسی ارزیابی کرده بودند و به موازات مطالبه برای رفع این نواقص، خواستار تغییر در سیستم



سیاسی کشور بودند. براین اساس در سال ۲۰۱۵ مطالبه برای تغییرات سیاسی، همپای مبارزه با فساد، ۲۶ درصد از سهم مطالبات معترضان را به خود اختصاص داده بود.



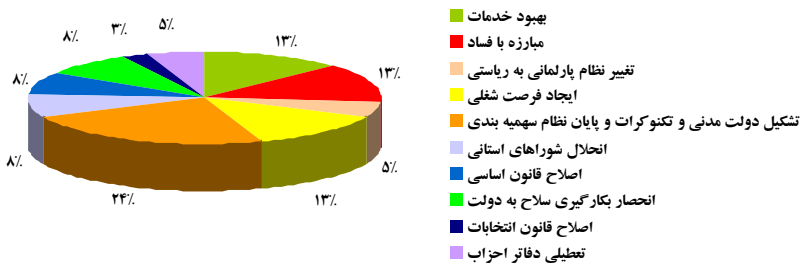
نمودار ۳: توزین مطالبات مشترک معترضان در سال ۲۰۱۵
(المفوضیه العليا لحقوق الانسان، ۲۰۱۵م: ۲۲-۲۹)

تظاهرات طی سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۵ به طور نسبی فراگیر بودند و مطالبات مشترک مطرح شده از سوی معترضان نیز محورهای برجسته و چشمگیری داشتند، اما برخوردار نبودن این اعتراضات از رهبر و کادر کنترل و فرماندهی، بازه فراز و فرود آنها را کوتاه ساخته بود و این نقصان باعث شد این موج اعتراضات بدون دستیابی به نتیجه مشخص پایان یابند. تظاهرات در سال ۲۰۱۶ در حالی آغاز شد که برخلاف سال‌های قبل مقتدی صدر به عنوان میکروقدرت شخصی و رهبر میکروقدرت جریانی وارد عرصه شد و برای نخستین بار نزاع میکروقدرت‌ها در یک بخش را به نمایش گذاشت. او با روش‌های مختلف تلاش داشت پرچم‌داری مبارزه با فساد را به دست گیرد. ایفای نقش صدر علاوه بر ایجاد شبه‌رهبری برای اعتراضات، جریان متبوع وی را نیز در جایگاه کنترل و فرماندهی تظاهرات وارد عمل کرد و ویژگی خشونت را نیز نسبت به سال‌های قبل شدت بخشید. نتیجه این روند حملات مکرر معترضان به منطقه سبز و حتی اشغال پارلمان بود (عبدالجبار، ۲۰۱۸م: ۱۴).

صدر و جریان متبوع وی در سال ۲۰۱۷ نیز تلاش کردند رهبری کنترل و فرماندهی اعتراضات را حفظ کنند. آنها روز ۲۴ مارس ۲۰۱۷ جمعیتی حدود پنجاه‌هزار نفر را در میدان التحرير بغداد سازمان دادند که برای اولین بار مطالبه تغییر کمیسیون برگزاری انتخابات و قانون انتخابات را مطرح کردند. اعتراضات در سال ۲۰۱۸ بار دیگر بدون رهبری و کنترل و فرماندهی آغاز شد.

شروع این دور از اعتراضات استان بصره و موضوع آن اعتراض کمبود آب شرب، برق و بیکاری بود که به سرعت به یازده استان عراق تسری یافت. این دور از تظاهرات که با خشونت بی سابقه همراه بود، سه بار در ماه‌های جولای، آگوست و سپتامبر شعله‌ور شد که گستردگی آن در ماه آگوست در تمام تاریخ اعتراضات عراق بی سابقه بود (المفوضیه العليا لحقوق الانسان، ۲۰۱۸م: ۱۰-۴۹).

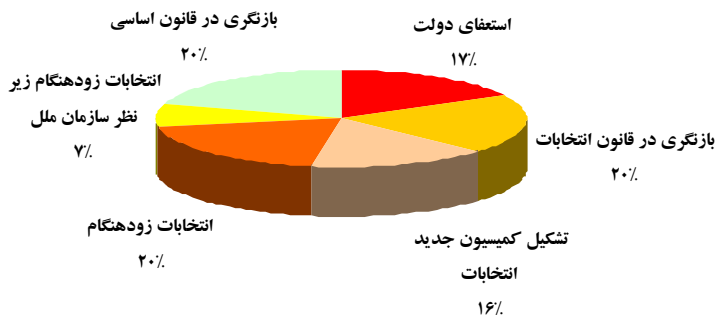
به‌رغم فقدان رهبری و کنترل و فرماندهی در تظاهرات سال ۲۰۱۸، مطالبات معترضان به‌سوی خواسته‌های سیاسی سوق یافت. براین اساس در تظاهرات سال ۲۰۱۸ مطالبات مشترک معترضان در یازده استان ده محور داشت، که شش محور از آنها و ۵۳ درصد از فراوانی این مطالبات دربرگیرنده خواسته‌های سیاسی بودند.



نمودار ۴: توزین مطالبات مشترک معترضان در سال ۲۰۱۸ (همان: ۱-۶۲)

تظاهرات در سال ۲۰۱۹ در بستر و مسیر مطالبات سیاسی مطرح شده در تظاهرات سال ۲۰۱۸ آغاز شد و از ابتدا با آشوب و خشونت شدید همراه بود. در سال ۲۰۱۹ بار دیگر مقتدی صدر و جریان متبوع وی تلاش برای به دست گرفتن رهبری و کنترل و فرماندهی تظاهرات را آغاز کردند. یکی از تفاوت‌های مهم این دوره از اعتراضات، نقش بازیگران سیاسی به‌عنوان میکروقدرت‌های شخصی فعال برای اثرگذاری بر روند مطالبات معترضان و جهت‌دهی به آن در شرایط فقدان رهبری بود. در این دوره مرجعیت اصلی نیز نقش آفرینی فعالی را آغاز کرد که ویژگی آن تأثیر بر روند سیاسی عراق بود. بازیگران سیاسی شیعه و سنی به‌رغم قرار داشتن در جایگاه متهم، به طرح مطالبات شش‌گانه‌ای پرداختند که تحقق آن مطالبات معترضان را به سمت تغییر دمکراتیک دولت سوق داد.





نمودار ۵: تناسب مطالبات مطرح شده از سوی بازیگران سیاسی و مرجعیت اعلی در سال ۲۰۱۹

مطالبات بازیگران سیاسی برای برکناری نخست‌وزیر، تغییر قانون انتخابات، تغییر کمیسیون انتخابات، برگزاری انتخابات زودهنگام و تغییر قانون اساسی ادامه یافت. این روند منجر به آغاز روند تغییر سریع قانون انتخابات و کمیسیون انتخابات شد و پارلمان عراق روز نوزدهم نوامبر ۲۰۱۹ متن اولیه هر دو قانون جدید را منتشر کرد (البرلمان العراقی، ۲۰۱۹م). در ادامه این روند، سیداحمد صافی یکی از دو نماینده مرجعیت اعلی در کربلا در خطبه نماز جمعه روز ۲۹ نوامبر ۲۰۱۹ از مجلس عراق خواست برای مصالح عراق و جلوگیری از خونریزی، از اختیارات این نهاد برای تجدید نظر در دولت مستقر استفاده کند (عتبه الحسینیة المقدسه، ۲۰۱۹م). با صدور این پیام، نخست‌وزیر نیز بلافاصله استعفای خود را اعلام کرد. استعفای عادل عبدالمهدی نتیجه جنگ میکروقدرت‌ها در عراق بود که عراق را به واسطه نزاع جدید برای تعیین نخست‌وزیر بعدی با بحران جدیدی روبه‌رو ساخت.

جدول ۵: مطالبات عناصر و جریان‌های سیاسی شیعه و مراجع در خلال اعتراضات سال ۲۰۱۹

| مجموع | بازنگری در قانون اساسی | انتخابات زودهنگام زیر نظر سازمان ملل | انتخابات زودهنگام | تشکیل کمیسیون جدید انتخابات | بازنگری در قانون انتخابات | استعفا یا برکناری دولت | |
|-------|------------------------|--------------------------------------|-------------------|-----------------------------|---------------------------|------------------------|------------|
| ۲۵ | ۳ | ۳ | ۶ | ۴ | ۵ | ۴ | حیدر عبادی |
| ۱۹ | ۲ | ۳ | ۴ | ۳ | ۳ | ۴ | مقتدی صدر |
| ۱۳ | ۴ | | ۲ | ۲ | ۴ | ۱ | قیس خزعلی |
| ۱۳ | ۴ | | ۲ | ۱ | ۴ | ۲ | حزب فضیلت |
| ۵ | ۴ | | | | ۱ | | عمار حکیم |
| ۲ | ۱ | | ۱ | | | | ائتلاف فتح |
| ۱ | ۱ | | | | | | هادی عامری |
| ۲ | ۱ | | ۱ | | | | حزب الدعوة |
| ۱۷ | ۴ | | ۳ | ۴ | ۳ | ۳ | ایاد علاوی |
| ۵ | | | ۱ | ۲ | ۲ | ۱ | مرجعیت |
| ۱ | ۱ | | | | | | جنبش نجباء |
| | ۲۵ | ۶ | ۲۰ | ۱۶ | ۲۲ | ۱۴ | مجموع |

جدول ۶: مطالبات عناصر و جریان‌های سیاسی سنی در خلال اعتراضات سال ۲۰۱۹

| مجموع | بازنگری در قانون اساسی | انتخابات زودهنگام زیر نظر سازمان ملل | انتخابات زودهنگام | تشکیل کمیسیون جدید انتخابات | بازنگری در قانون انتخابات | استعفا یا برکناری دولت | |
|-------|------------------------|--------------------------------------|-------------------|-----------------------------|---------------------------|------------------------|-------------|
| ۲۴ | ۲ | ۴ | ۵ | ۴ | ۴ | ۵ | اسامه نجیفی |
| ۱ | | | | | | ۱ | قوی الوطنیه |
| ۴ | | | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | محور الوطنی |
| ۱ | | | | | | ۱ | جمال ضاری |
| ۱ | | | | | | ۱ | مشعان جبوری |
| | ۶ | ۴ | ۱۰ | ۹ | ۸ | ۱۲ | مجموع |

میکرو قدرت کُرد و جدایی طلبی

پس از سقوط رژیم بعث در عراق و ایجاد خلأ قدرت، کمیسیون عالی جنبش همه‌پرسی در کردستان در فوریه سال ۲۰۰۴ با جمع‌آوری یک میلیون و هفت صد هزار امضا، اولین درخواست برگزاری همه‌پرسی برای استقلال کردستان عراق را کرد. به دنبال این اقدام، روز سی‌ام ژانویه ۲۰۰۵ کمیسیون عالی جنبش همه‌پرسی در کردستان، در جریان انتخابات عمومی در اقلیم کردستان، همه‌پرسی غیررسمی برگزار کرد که در نتیجه آن، ۹۸/۸ درصد از شرکت‌کنندگان خواستار استقلال کردستان و جدایی آن از عراق شده بودند. براین اساس مسعود بارزانی، رهبر



حزب دمکرات، طی سخنرانی در مقر خود در صلاح‌الدین تأکید کرد که مطمئن است در دوره حیات وی کردستانی مستقل به وجود خواهد آمد (Galbraith, 2005).

مسعود بارزانی پس از حدود ده سال، تحقق آنچه را وعده داده بود مهیا دید. او روز اول جولای ۲۰۱۴ یعنی یک روز پس از فروپاشی تاریخی ارتش جدید عراق در مواجهه با داعش در استان نینوا، با استفاده از ایجاد شرایط خلأ قدرت، دولت مرکزی را تهدید کرد که در صورت تأمین نکردن مطالبات گُردها، مردم کردستان از راه همه‌پرسی برای آینده خود تعیین تکلیف خواهند کرد، اما حمله داعش به محدوده اقلیم کردستان، به تعلیق این روند منجر شد و تا ژانویه سال ۲۰۱۶ پیگیری همه‌پرسی را به تعویق انداخت. در نهایت پس از یک سال تبلیغات، روز هفتم ژوئن ۲۰۱۷ در جلسه‌ای به ریاست مسعود بارزانی، از بین چهارده حزب گُرده حاضر، دوازده حزب به برگزاری همه‌پرسی رأی مثبت دادند و تاریخ دقیق برگزاری آن را روز ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷ تعیین کردند.

به‌رغم مخالفت‌های دولت عراق و بازیگران خارجی و تلاش‌های فشرده برای جلوگیری از برگزاری همه‌پرسی استقلال کردستان، این همه‌پرسی در موعد مقرر (۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷) برگزار شد و بر اساس اعلام کمیساریای عالی انتخابات و همه‌پرسی در اقلیم کردستان (۹۲/۷۳ درصد از رأی‌دهندگان به استقلال کردستان رأی مثبت دادند The Independent High Elections and Referendum Commission, 2017).

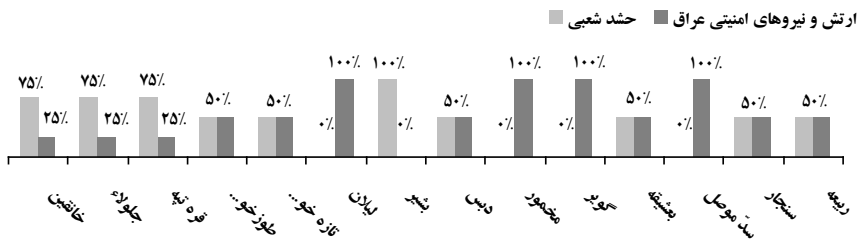
جدول ۷: تقسیم‌بندی احزاب اقلیم کردستان در رأی به برگزاری همه‌پرسی^۱

| حزب | تعداد کرسی | رهبر | موضع سیاسی | رأی به برگزاری همه‌پرسی |
|------------------------------|------------|-----------------------|-------------|-------------------------|
| حزب دمکرات کردستان عراق | ۳۸ | مسعود بارزانی | خیمه بزرگ | آری |
| اتحادیه میهنی کردستان | ۱۸ | جلال طالبانی | چپ میانه‌رو | |
| اتحاد اسلامی کردستان | ۱۰ | صلاح‌الدین بهاء‌الدین | راست | |
| حزب سوسیالیست دمکرات کردستان | ۱ | محمدحاجی محمود | چپ میانه‌رو | |
| حزب کمونیست کردستان عراق | ۱ | کمال شاکر | چپ | |
| حزب کارگران کردستان | ۱ | بلین محمود | چپ | |
| جنبش اسلامی کردستان | ۱ | عرفان علی‌العزیز | راست | |
| فهرست پیشرفت ترکمن | ۲ | محمد صلاح‌الدین | اقلیت | |
| مجلس ملی کلدانی سرپانی آشوری | ۲ | سرکیس آغاچان | اقلیت | |
| فهرست ترکمن‌های اربیل | ۱ | | اقلیت | |
| جماعت اسلامی کردستان | ۶ | علی باپیر | خیمه بزرگ | خیر |
| جبهه ترکمن‌های عراق | ۱ | ارشاد صالحی | اقلیت | |
| جنبش دمکراتیک آشوریان | ۲ | یونادام یوسف کنه | اقلیت | |

۱. تعداد کرسی‌ها مربوط به مجلس دوره برگزاری همه‌پرسی است.



استتکاف اقلیم کردستان از رأی دولت عراق مبنی بر برگزار نشدن همه‌پرسی، تصمیم دولت برای اعمال قدرت زورمدارانه را به دنبال داشت. این تصمیم از شب پانزدهم اکتبر ۲۰۱۷ با اجرای عملیات استقرار امنیت در کرکوک^۱ اجرایی شد و با عملیات اجرای قانون در فیشخابور تا روز ۲۷ اکتبر ۲۰۱۷ ادامه یافت.^۲ بخش‌گردی به‌عنوان میکروقدرت قومی در عراق، با طرح ادعای استقلال‌خواهی، عملاً در راستای تجزیه عراق گام برداشت و استعداد نیروهای عراقی را درگیر حل و فصل زورمدارانه مسئله کرد.



نمودار ۶: نسبت مشارکت یگان‌های عراقی در اجرای عملیات‌های استقرار امنیت و اجرای قانون

میکروقدرت‌های تحمیلی، بی‌ثباتی نظام سیاسی و وابستگی خارجی

نظام سیاسی جدید در عراق پس از سقوط رژیم بعث بر بستری از خلأ قدرت شکل گرفت که نتیجه آن تهدید وجودی نظام نوپای سیاسی در عراق به‌واسطه بی‌ثباتی بوده است. دوره نخست بی‌ثباتی وجودی در عراق پس از انحلال ارتش با شورش میکروقدرت‌های تحمیلی نظیر بازماندگان حزب بعث، گروه‌های معارض مسلح سنی و جریان ابومصعب زرقاوی آغاز شد که از سال ۲۰۰۳ ضد نیروهای ائتلاف و دولت جدید عراق وارد جنگ شدند. این روند از سال ۲۰۰۶ با تشکیل سازمان موسوم به دولت اسلامی عراق وارد موج دوم خود شد (آزاد، ۱۳۹۷: ۱۳۰-۱۳۲).

در این شرایط عراق جدید در تمام حوزه‌ها و به‌خصوص بازسازی، تجهیز و آموزش نیروهای دفاعی اعم از ارتش و پلیس و سایر یگان‌های تازه‌تأسیس، به آمریکا و پس از آن ناتو وابسته بوده است که این روند پس از خروج نیروهای آمریکا از عراق نیز حفظ شد. براین اساس روز هفدهم نوامبر ۲۰۰۸ به موازات امضای توافق خروج نیروهای ایالات متحده

۱. عملیات فرض الامن فی کرکوک.
۲. عملیات فرض القانون فی فیش‌خابور.



از عراق (SOFA)^۱ بین دولت‌های عراق و امریکا و به موجب امضای توافق‌نامه استراتژیک دیگر (SFA)^۲ بین طرفین، روابط عراق و ایالات متحده در قالب جدیدی ادامه یافت.^۳ این توافق در تاریخ ۲۴ دسامبر ۲۰۰۸ در چهارچوب قانون شماره ۵۲ در مجلس عراق تصویب و از روز اول ژانویه ۲۰۰۹ اجرایی شد (الوقائع العراقية (۱۰۲)، ۲۰۰۸ م: ۲۲-۳۱).

دولت عراق طی توافق‌نامه دیگری که روز ۲۶ جولای ۲۰۰۹ با ناتو در بروکسل امضا کرد، این نهاد را وارد چرخه آموزش نیروهای امنیتی عراق نمود. این توافق نیز روز ۲۲ آگوست ۲۰۱۳ در قالب قانون شماره ۲۹ در مجلس عراق تصویب شد (الوقائع العراقية (۴۳۲۱)، ۲۰۱۴ م: ۱-۷).

بی‌ثباتی تهدیدکننده نظام سیاسی عراق از سال ۲۰۱۲ با آغاز اعتراضات قومی در بخش سُنی، شکل پیچیده‌تری به خود گرفت. از هجدهم دسامبر ۲۰۱۲ تظاهرات و اعتصابات در استان‌های سُنی در اعتراض به بازداشت چهار محافظ سُنی رافع عیسای، وزیر مالی کابینه نوری مالکی، به اتهام مشارکت در عملیات‌های تروریستی آغاز شد. روند بحران از روز ۲۴ مارس ۲۰۱۳ از مرحله سیاسی به درگیری نظامی انتقال یافت و افزایش خشونت و درگیری در دو استان نینوا و انبار تا اول ژانویه ۲۰۱۴ به سقوط کامل فلوجه، صقلایه و کرمه در حومه رمادی، مرکز استان انبار، انجامید. این روند در نهایت تا روز دهم ژوئن ۲۰۱۴ به سقوط موصل و اعلام خلافت از سوی داعش ختم شد. چالش وجودی در عراق در ژوئن سال ۲۰۱۴ به حد اعلای خود رسید و با آغاز آفند داعش و نیروهای هم‌پیمانانش در فاصله روز دهم تا یازدهم ژوئن ۲۰۱۴ عملاً ساختار و سازمان رزم نوزده تیپ از ارتش و شش تیپ از نیروهای پلیس فدرال را فروپاشید که معادل یک‌چهارم استعداد کل نیروهای امنیتی عراق بود. از این تعداد، چهارده تیپ به‌طور کامل ناپدید شدند (آزاد، ۱۳۹۷: ۱۳۲).

1. U.S.–Iraq Status of Forces Agreement.

2. U.S.–Iraq Strategic Framework Agreement.

۳. توافق‌نامه استراتژیک طیف گسترده‌ای از موضوعات دوجانبه را شامل می‌شود که به دلیل شرایط بی‌ثبات عراق، بخش دفاعی و امنیتی آن برجسته بوده است. این توافق پوشش‌دهنده موارد پیش‌روست: روابط سیاسی و دیپلماتیک، دفاع و امنیت، تجارت و امور مالی، انرژی، مسائل قضایی و اجرای قانون، خدمات، علم، فرهنگ، آموزش و محیط زیست است که کمیته عالی هماهنگی عالی و چندین کمیته مشترک هماهنگی عراقی-آمریکایی بر اجرای آن نظارت می‌کنند.

جدول ۸: روند صعود بحران در استان‌های سنی عراق (همان: ۱۴۰-۱۴۲)

| | |
|---|---------------------|
| دستگیری چهار محافظ رافع عیسای وزیر سنی کابینه مالکی | ۱۸ دسامبر ۲۰۱۲ |
| حمله نیروهای امنیتی به خانه رافع عیسای و آغاز اعتراضات در استان‌های سنی | ۲۰ دسامبر ۲۰۱۲ |
| تنظیم فهرست مطالبات سیزده گانه سنی‌ها | ۶ ژانویه ۲۰۱۳ |
| اولین درگیری مسلحانه در فلوجه | ۲۵ ژانویه ۲۰۱۳ |
| تهدید ابوریسه به رویارویی نظامی | ۲۶ ژانویه ۲۰۱۳ |
| تهدید عیسای به مقاومت در رمادی تا پای مرگ | ۱۲ مارس ۲۰۱۳ |
| آغاز تحركات حاکمی از ورود بحران به مقابله سازمان یافته نظامی | ۲۴ مارس ۲۰۱۳ |
| شعار سراسری «سازش هرگز» | ۲۹ مارس ۲۰۱۳ |
| اعلام تشکیل داعش | ۸ آوریل ۲۰۱۳ |
| آغاز درگیری‌های مسلحانه سراسری در مناطق سنی نشین | ۲۳ تا ۲۵ آوریل ۲۰۱۳ |
| جمعه آتش گرفتن مطالبات (اعلام بی فایده‌گی اعاده مسالمت آمیز مطالبات) | ۲۶ آوریل ۲۰۱۳ |
| انتشار آمار عملکرد یک ساله دولت اسلامی عراق که به آزادی هفت صد نفر انجامیده بود | ۲۲ جولای ۲۰۱۳ |
| صدور دستور برچیدن اردوگاه‌های اعتراض در رمادی | ۲۱ دسامبر ۲۰۱۳ |
| تهدید به مقابله مسلحانه با نیروهای دولتی در فلوجه | ۲۲ دسامبر ۲۰۱۳ |
| دستگیری احمد علوانی و دعوت مردم از سوی علی حاتم سلیمان به دفاع از خود | ۲۸ دسامبر ۲۰۱۳ |
| دعوت وسیع از مردم برای جهاد از بلندگوهای مساجد و شبکه‌های اجتماعی | ۲۹ دسامبر ۲۰۱۳ |
| سقوط کامل فلوجه، صقلاویه و کرمه در حومه رمادی | اول ژانویه ۲۰۱۴ |
| سقوط موصل و اعلام خلافت | ۱۰ ژوئن ۲۰۱۴ |

با افزایش بی ثباتی تهدیدکننده نظام سیاسی، دولت وقت عراق به واسطه نامه هوشیار زیباری، وزیر امور خارجه وقت، در تاریخ ۲۵ جولای ۲۰۱۴ به شورای امنیت سازمان ملل، ضمن تشریح وضعیت کشور، از این نهاد و سایر کشورها برای مبارزه با داعش درخواست کمک کرد که نتیجه آن تشکیل ائتلاف بین المللی راه حل ذاتی به رهبری امریکا بود که فعالیت خود را در عراق آغاز کرد. با تغییر دولت ابراهیم جعفری، وزیر خارجه جای گزین زیباری نیز طی نامه ۲۲ سپتامبر ۲۰۱۴ به شورای امنیت از اقدام جامعه بین المللی برای مبارزه با داعش در عراق استقبال کرد (United Nations(S/2014/440&691), 2014: 1-3).

پس از حدود چهار سال جنگ، در ابتدای سال ۲۰۱۸ قلمرو و دولت داعش به طور کامل از بین رفته بودند، اما نیروهای نظامی تهاجمی و دفاعی سازمان و توانایی ارسال پیام جهانی داعش به طور نسبی فعال و عملیاتی باقی ماندند. این وضعیت نیاز یا احساس نیاز به پشتیبانی نظامی امنیتی امریکا در عراق را در سطح بالایی حفظ کرد.^۱

۱. بین پانزده تا هفده هزار نیروی داعش در مناطق سنی باقی ماندند و سازمان همچنان قدرت جذب نیروی خارجی را حداقل تعداد پنجاه نفر در ماه حفظ کرد. داعش قادر به حفظ نیروها در قالب گروه‌های کوچک منطقه‌ای بود. منابع مالی برای تأمین بودجه کارکردهای اساسی حاکمیت که به طور عمده از استخراج نفت، فروش محصولات کشاورزی و اخذ زکات به دست می آمدند از بین رفته بودند، اما منابع ثابت که به واسطه جمع آوری هدایا (تبرعات) از مسلمان تحصیل می شد همچنان به قوت خود باقی ماندند. داعش به دنبال از دست دادن کنترل نفت، هفتاد تا هشتاد درصد



جدول ۹: مقایسه توانمندی‌های مشترک داعش در سال ۲۰۱۹ و دولت اسلامی عراق در سال ۲۰۱۲

(Cafarella, 2019: 25)

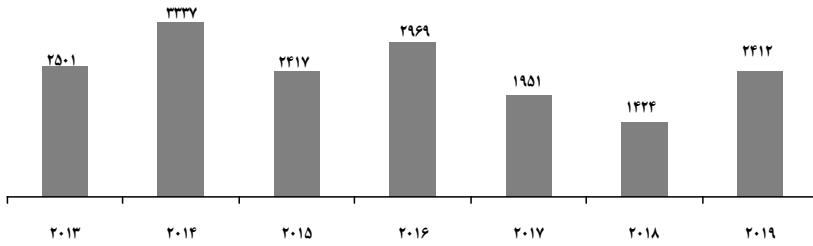
| | توانمندی | ضروری برای عملیات | دولت اسلامی عراق | داعش |
|-------|--------------------|-------------------|-----------------------|--------------------------|
| نظامی | شبکه بمب‌گذاری | + | نیازمند بازسازی نسبی | نیازمند بازسازی نسبی |
| | رهبری | + | نیازمند بازسازی نسبی | دست‌نخورده |
| | کنترل و فرماندهی | + | نیازمند بازسازی کامل | نیازمند بازسازی نسبی |
| | تسلیحات و مهمات | + | نیازمند بازسازی کامل | دست‌نخورده |
| | اردوگاه‌های آموزش | + | نیازمند بازسازی کامل | نیازمند بازسازی نسبی |
| | استعداد نیروی رزمی | + | حدود هفت صد نفر | حدود سی هزار نفر |
| | تداوم جذب نیرو | - | ده نفر در ماه | پنجاه نفر در ماه |
| شبکه | سیستم رسانه | + | نیازمند بازسازی نسبی | نیازمند بازسازی نسبی |
| مالی | ذخایر نقدینگی | + | کمتر از چند هزار دلار | حداقل چهارصد میلیون دلار |

جدول ۱۰: توانمندی‌های کنونی داعش که دولت اسلامی عراق در سال ۲۰۱۲ از آنها بی‌بهره بود

(Ibid: 26)

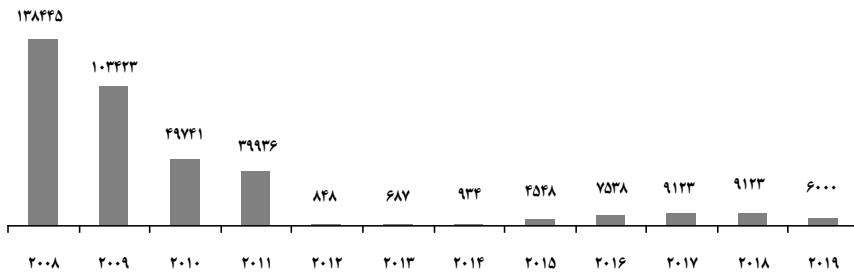
| | توانمندی | ضروری برای عملیات | دولت اسلامی عراق | داعش |
|-------|---------------------------|-------------------|----------------------|------------------------|
| نظامی | پهپاد | غیرضروری | عدم دسترسی | دارای اختلال |
| | فرماندهی عملیات‌های خارجی | | | انتقال به خارج از مرکز |
| | نیروی امنیت داخلی | | | نیازمند بازسازی نسبی |
| | زیرساخت سایبری | | | دارای اختلال |
| | ساخت سلاح در مقیاس صنعتی | | | نیازمند بازسازی کامل |
| | ساخت تسلیحات شیمیایی | | | |
| شبکه | هواداران مجازی | | دست‌نخورده | |
| مالی | شبکه مالی جهانی | | دست‌نخورده | |
| سیاسی | دستگاه‌های کارگزاری | | نیازمند بازسازی نسبی | |

از هزینه‌های جاری را به‌واسطه اخذ زکات هدایای مردمی (تبرعات) تأمین می‌کند که متوسط ماهانه آن بین ۳۵ تا ۴۵ میلیون دلار است. از سوی دیگر هزینه‌های سازمان با از دست دادن ویژگی کارگزاری و پاسخ‌گویی به مردم کاهش یافت و منابع محدود صرف اداره مرکز ثقل نظامی شد. بنابراین به‌رغم نابودی مراکز ثقل فیزیکی داعش، ارزیابی توانمندی‌های این سازمان و مقایسه آن با توانمندی‌های دولت اسلامی عراق نشان می‌داد که داعش در شرایط بهتری نسبت به سال ۲۰۱۲ به سر می‌برد و در صورت بروز انارشی، به‌خوبی قادر به بهره‌برداری از موج آن برای تهدید حاکمیت عراق خواهد بود.



نمودار ۷: نرخ حملات داعش در عراق ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۹

درخواست کمک دولت عراق از شورای امنیت سازمان ملل متحد، بار دیگر نیروهای امریکا را در قالب ائتلاف راه حل ذاتی به این کشور بازگرداند. اما امریکا کاهش نیروهای نظامی در عراق را بر اساس استراتژی کاهش نیروی انسانی، و هزینه‌های نگهداری آن در وزارت دفاع را بر پایه متن اولویت‌های دفاعی امریکا برای حفظ رهبری در قرن ۲۱ در دستور کار قرار داد. البته امریکا از ابتدای سال ۲۰۱۸ طرح کاهش نیروی نظامی را از طریق تفویض وظایف و اختیارات به ناتو دنبال کرد. بر اساس توافق ناتو با دولت عراق، این نهاد آموزش حرفه‌ای نیروهای عراقی را در مراکز آموزش بغداد، بسمایا و تاجی انجام می‌دهد (NATO Mission Iraq).



نمودار ۹: روند حضور نیروهای امریکا در عراق (DMDC, 2008- 2019)



جدول ۱۱: روند کاهش نقش پنتاگون و افزایش نقش ناتو در عراق

| مرجع | تاریخ | روند |
|------------------------|-------------|---|
| نیروی انسانی پنتاگون | دسامبر ۲۰۱۷ | اعلام موقت بودن مأموریت نیروهای نظامی در سه کشور عراق، سوریه و افغانستان |
| ماتیس وزیر دفاع امریکا | ژانویه ۲۰۱۸ | درخواست افزایش فعالیت آموزشی و مشاوره‌ای ناتو با هدف تبدیل آن به مأموریت در عراق |
| دولت عراق و ائتلاف | فوریه ۲۰۱۸ | درخواست رسمی دولت برای آغاز مأموریت آموزشی ناتو در عراق |
| وزارت دفاع امریکا | آوریل ۲۰۱۸ | اعلام برنامه ایجاد خوداتکایی در نیروهای عراقی و خروج نیروها و تجهیزات از این کشور |
| ناتو | آوریل ۲۰۱۸ | اعلام پذیرش درخواست آغاز مأموریت جدید در عراق از سوی ناتو |
| ناتو | ژوئن ۲۰۱۸ | تصویب برنامه عملیات‌های مأموریت در عراق |
| وزارت دفاع امریکا | جولای ۲۰۱۸ | تأکید دوباره بر تغییر شیوه عملکرد در عراق (کاهش نیرو و تمرکز بر آموزش) |

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

فقدان انسجام ملی در عراق باعث شد بخش‌های سه‌گانه شیعه، سُنی و کُرد با فروپاشی قدرت دیکتاتوری بعث، رقابت بین‌قومی و درون‌قومی بر سر منابع قدرت در دولت را آغاز کنند. این روند به انواعی از میکروقدرت‌ها در عراق شکل داد که به‌طور عمومی به‌واسطه به‌کارگیری شکلی از اقتدار اعمال قدرت بر یکدیگر را آغاز کردند.

میکروقدرت‌های قومی و درون‌قومی به‌طور طبیعی تشکیل‌دهنده دولت در عراق جدید بودند. بنابراین اعمال قدرت متقاطع آن بر یکدیگر، منجر به ایجاد نظام سهمیه‌بندی در ساختار دولت شد. در نظام سهمیه‌بندی مبادی خدمت (عموماً وزارت‌خانه‌ها) به‌مثابه منابع قدرت در چهارچوب بین‌قومی و درون‌قومی توزیع شدند.

توزیع مبادی خدمت بدون توجه به تخصص‌گرایی، به‌طور طبیعی زاینده ناکارآمدی و فساد سیستمی در عراق بودند که طول و عرض ساختار دولت و نهادهای وابسته به آن را فراگرفتند. این روند نارضایتی اجتماعی بین‌قومی و درون‌قومی را به دنبال داشت که تداوم آنها بستر آنتروپی و ایجاد طیفی از بی‌ثباتی حکومت و بی‌ثباتی نظام سیاسی در عراق را فراهم کرد.

آنتروپی در دو بخش سُنی و کُرد تا حد آنومی پیشروی کرد و با شدت متفاوت شرایط تجزیه عراق و سقوط نظام سیاسی را فراهم آورد. براین اساس داعش بر بستر آنتروپی و بی‌ثباتی ایجادشده در بخش سُنی رشد کرد و نظام سیاسی عراق را با مخاطره وجودی روبه‌رو ساخت و بخش کُرد نیز بر بستر همین آنتروپی و بی‌ثباتی گام‌هایی در مسیر استقلال‌خواهی برداشت.



دولت در عراق به دلیل درگیری با آنتروپی‌های متعدد و رویارویی با انواع بی‌ثباتی تهدیدکننده حکومت و نظام سیاسی به‌ندرت به‌تنهایی قادر به اعمال شکلی از انواع قدرت بوده است؛ به‌خصوص دولت عراق برای غلبه بر آنتروپی پدیدآمده از سوی میکروقدرت تحمیلی داعش، ناگزیر از اتکا به قدرت‌های خارجی و به‌طور خاص امریکا بوده است.

جدول ۱۲: نوع اعمال قدرت منتهی به آنتروپی و سطح بی‌ثباتی ایجادشده از سوی میکروقدرت‌ها در عراق

| میکروقدرت داعش | میکروقدرت کُرد | میکروقدرت سُنی | میکروقدرت شیعه | میکروقدرت شیعه |
|--|--|-------------------------------------|--|----------------------|
| اعمال قدرت از نوع الف: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | اعمال قدرت از نوع ب: بی‌ثباتی حکومت | اعمال قدرت از نوع ب: بی‌ثباتی حکومت | اعمال قدرت از نوع ب: بی‌ثباتی حکومت | میکروقدرت شیعه |
| اعمال قدرت از نوع الف: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | اعمال قدرت از نوع ب: بی‌ثباتی حکومت | اعمال قدرت از نوع ب: بی‌ثباتی حکومت | اعمال قدرت از نوع الف: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | میکروقدرت سُنی |
| اعمال قدرت از نوع الف: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | اعمال قدرت از نوع ج: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | اعمال قدرت از نوع ب: بی‌ثباتی حکومت | اعمال قدرت از نوع الف: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | میکروقدرت کُرد |
| اعمال قدرت از نوع ج: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | | | اعمال قدرت از نوع الف: بی‌ثباتی رژیم سیاسی | میکروقدرت معارض سُنی |

نتیجه‌گیری

بازسازی ساختار دولت در عراق جدید بر بستری از شکاف‌های قومی بنا شده است که با استقرار دمکراسی، به شکل پیچیده‌ای فعال شدند که شکاف‌های درون‌قومی نیز به آن افزوده شد. دولت شکل‌گرفته بر بستر این شکاف‌ها منشأ ایجاد چالش‌هایی شد که عراق را به سمت آنتروپی و در برخی موارد آنومی سوق داد و توان دولت را مصروف مهار خود ساخت.

این وضعیت دولت عراق را به‌سوی اتکا به قدرت‌های خارجی و به‌طور خاص امریکا سوق داد و در صورت توسعه چالش‌ها ممکن است بخش اکثریت (شیعه) را به سمت ایجاد ساختار اقتدارگرا برای مهار شکاف‌ها و رقابت‌های بین‌قومی و درون‌قومی نظیر آنچه در دوره تسلط رژیم بعث حاکم بود سوق دهد.

بنابراین به‌نظر می‌رسد جمهوری اسلامی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی، برای بهره‌مندی از عراق به‌عنوان متحد بر مدار شاخص‌های انقلابی، پیش از هر چیز باید دولت عراق را در مسیر مهار مبادی ایجاد چالش (فساد و ناکارآمدی) سوق دهد و در مراحل بعدی در مسیر تربیت نسل کارگزاری در تراز شاخص‌های انقلاب اسلامی گام بردارد.



منابع فارسی و عربی

- اکبری، حسین (۱۳۸۸). بحران حاکمیت در عراق، تهران، مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور.
- ابراهیمی فر، طاهره (۱۳۹۱). سیاست بین‌الملل، تهران، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- آزاد، امیرحامد (۱۳۹۷). تأثیر سازوکارهای مهار داعش بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- پناهی، محمدعادل (۱۳۸۳). «درآمدی بر ثبات سیاسی»، فصلنامه ژرفا، ش ۳۱، شماره سوم.
- رحمان‌سرشت، حسین و نازک نوبری (۱۳۸۵). «پیچیدگی در سازمان»، فصلنامه مدیریت، ش ۴۹.
- خیری، عبدالرزاق و دیگران (۱۳۹۲). تحولات سیاسی و امنیتی احزاب و جریان‌های سنی در عراق، ترجمه ابراهیم نداف‌زاده، مرکز مطالعات عراق.
- قوام، سیدعلی (۱۳۸۸). اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، تهران، انتشارات سمت.
- کنگ، استوارت آر. (۱۳۸۳). چارچوب‌های قدرت، ترجمه مصطفی یونسی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- محمدی لرد، عبدالمحمود (۱۳۹۰). «سازمان‌های اطلاعاتی و ثبات سیاسی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، س ۱۴، ش ۳.
- منوری، نوح (۱۳۹۱). «آنتروپی جامعه»، نشریه علوم اجتماعی.
- احمد عبدالله، عبدالجبار (۲۰۱۵م). الصالحات السیاسیه فی العراق. ورقه تقویمیه، الاردن والعراق، مؤسسه فریدریش ایبرت، دسترسی در:
- <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/amman/12867.pdf>
- البرلمان العراقي (۲۰۱۹م). قانون انتخابات مجلس النواب العراقي.
- فالح حسین، عدی (۲۰۱۶م). رهانات اسقاط العمليه السیاسیه فی العراق، الرقم ۹۵، مرکز العراق للدراسات.
- عبدالجبار، فالح (۲۰۱۸م). حركات الاحتجاج العراقيه من سیاسه الهویه إلى سیاسه القضاء، مرکز الشرق الأوسط، دسترسی در:
- http://eprints.lse.ac.uk/88294/11/Faleh_Iraqi%20Protest%20Movement_Published_Arabic.pdf
- عتبه الحسینیة المقدسه (۲۰۱۹م). المرجعیه العلیا ستبقی سنداً للشعب العراقي الکریم، ویبقی للشعب أن یختار ما یرتئی انه الأصلح لحاضره ومستقبله، دسترسی در:
- <http://imamhussain.org/news/27407>.

- المعهد الديمقراطي الوطني (٢٠١٩م). دسترسى در:
<https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Poll%20-%20July%202019%20%28Arabic%29.pdf>
- المفوضيه العليا لحقوق الانسان. تقرير شهرى عن رصد التظاهرات التى شهدها العراق خلال شهر آب ٢٠١٥، دسترسى در:
<http://ihchr.iq/upload/upfile/ar/33.pdf>
- المفوضيه العليا لحقوق الانسان (٢٠١٨م). تقرير رصد التظاهرات العراق ٢٠١٨، دسترسى در:
<http://ihchr.iq/upload/upfile/ar/69.pdf>
- الوقائع العراقيه (٢٠٠٨م). رقم العدد: ٤١٠٢، دسترسى در:
<http://www.iraqlid.hjc.iq/pdf/2008/IR0216.pdf>
- الوقائع العراقيه (٢٠١٤م). رقم العدد: ٤٣٢١، دسترسى در:
<http://www.iraqlid.hjc.iq/pdf/2013/nn0591.pdf>
- الهاشمى، محمد صادق (٢٠١٣م). سنه العراق، الرقم ٦٢، مركز العراق للدراسات.

منابع لاتين

- Alaaldin, Ranj (2018). Sectarianism, Governance, and Iraq's Future, Brookings Doha Center Analysis Paper. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/11/Sectarianism-governance-and-Iraqs-future_English.pdf
- Cafarella, Jennifer (2019). with Brandon Wallace and Jason Zhou, ISIS'S Second Comeback: Assessing the Next ISIS Insurgency. Institute for the Study of War. <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20Report%20-%20ISIS%E2%80%99s%20Second%20Comeback%20-%20June%202019.pdf>
- Defense Manpower Data Center (DMDC). https://www.dmdc.osd.mil/appj/dwp/dwp_reports.jsp
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA). <https://www.idea.int/data-tools/country-view/148/40>
- Galbraith, Peter W. (2005). New York Times, <https://www.nytimes.com/2005/02/01/opinion/as-iraqis-celebrate-the-kurds-hesitate>



- NATO Mission Iraq (NMI) (2019). North Atlantic Treaty Organization, https://jfcnaples.nato.int/systems/file_download.ashx?pg=6673
- Tripp, Charles (2000). A History of Iraq, the Press Syndicate of the University of Cambridge.
- The Independent High Elections and Referendum Commission (2017). http://www.khec.krd/pdf/173082892017_english%202.pdf
- Trading Economics. (2020). <https://tradingeconomics.com/iraq/corruption-rank>
- United Nations (S/2014/440). (2014). Letter dated 25 June 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the Secretary-General, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_440.pdf
- _____ (S/2014/691). (2014). Letter dated 20 September 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the President of the Security Council, <https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2015/12/Iraq-Letter-Requesting-US-Help-09202014.pdf>



